

Oleksandr Botsula

*Candidate of Economic Sciences,
Senior Researcher, Head of Agroecology and Biosafety Department
Institute of Agroecology and Environmental Management
of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine*

Olena Golovina

*Candidate of Economic Sciences,
Senior Research Officer of the Environmental Management Sector
Institute of Agroecology and Environmental Management
of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine*

Ivanna Tkach

*Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Dragomanov Ukrainian State University*

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-565-5-2>

ECOLOGICAL AND ECONOMIC FRAMEWORK FOR SUSTAINABLE LAND USE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR

Summary

The rational and balanced use of agricultural land is a key priority in the context of Ukraine's sustainable rural development. Despite its vast land resources, Ukraine currently faces challenges related to inefficient land use, which results in a range of negative consequences. These include social issues such as declining food quality and public health, economic losses due to decreased land productivity and labor efficiency, and ecological degradation of soils and agroecosystems. Addressing these challenges requires an integrated eco-economic approach aimed at improving land management practices. Ensuring a balanced interaction between environmental, economic, and social components is essential for enhancing the productivity and sustainability of agricultural land use, especially in the face of ongoing European integration and global climate change.

Вступ

Проблематика раціонального землекористування в сільському господарстві набуває особливої актуальності в умовах трансформації аграрного сектору України під впливом євроінтеграційних процесів. Земельні ресурси залишаються однією з ключових основ національного добробуту, що безпосередньо впливають на продовольчу безпеку,

економічну стабільність та екологічну рівновагу. Водночас сучасний стан використання земель в Україні характеризується низьким рівнем ефективності та екологічною незбалансованістю, що призводить до деградації ґрунтів, зниження продуктивності та довгострокових ризиків для сільських територій.

Перехід до сталого та інноваційного аграрного виробництва потребує впровадження інтегрованих еколого-економічних підходів до управління земельними ресурсами. Такі підходи мають забезпечити не лише збереження й відновлення родючості ґрунтів, а й відповідність положенням Європейського зеленого курсу та глобальним кліматичним стратегіям. У цьому контексті особливої уваги набуває формування збалансованої системи землекористування, що поєднує екологічні, економічні та соціальні пріоритети.

Метою цього дослідження є обґрунтування теоретико-методичних засад еколого-економічного забезпечення раціонального землекористування та розробка практичних рекомендацій щодо підвищення продуктивності земель і екологічної стійкості аграрного виробництва в умовах євроінтеграційних змін.

З огляду на інтеграцію України до європейського економічного та правового простору, виникає необхідність адаптації системи управління землекористуванням до вимог ЄС, що передбачає гармонізацію законодавства, підвищення прозорості та впровадження стандартів сталого розвитку. Особливої актуальності набуває потреба в оцінці ефективності механізмів регулювання землекористування, їх здатності забезпечити конкурентоспроможність аграрного сектору та одночасно – екологічну безпеку територій. Таким чином, дослідження еколого-економічних аспектів раціонального землекористування є важливим кроком до побудови сучасної моделі аграрного розвитку, сумісної з європейськими підходами та викликами глобальної екологічної політики.

Розділ 1. Теоретико-методологічні основи раціонального землекористування

На сьогодні проблеми збалансованого використання земельних ресурсів набувають особливого значення, оскільки визначальним напрямом розвитку суспільства є необхідність дослідження гармонійної рівноваги між потребами населення та здатністю земель підтримувати життєдіяльність. Неефективне використання земель сільськогосподарського призначення веде до погіршення якості ґрунтів, розповсюдження ерозійних процесів, збільшення площ забруднених і деградованих земель [1]. Тому одним із основних завдань сучасної державної політики в сфері аграрного землекористування має стати створення механізму для формування сталого землекористування,

зокрема екологізації сільськогосподарського виробництва, охорони та захисту землі як важливої складової навколишнього природного середовища.

Відносини власності є основою економічної системи. Термін «власність» може трактуватись з економічної та юридичної точок зору. Власність позначає взаємовідносини, які виникають між людьми в процесі виробництва засобів, а також є інструментом поєднання робочої сили з засобами виробництва. Власність охоплює процес створення відносин, пов'язаних із присвоєнням, володінням та використанням різних цінностей чи ресурсів. Вона поділяється на три функціональні форми: приватну, колективну та державну.

Дослідження показує, що в структурі економічних відносин відносини власності виконують системоутворювальну роль та визначають такі складові виробництва, як:

- спосіб поєднання засобів виробництва з робочою силою;
- соціальну структуру та поділ населення на класи;
- сутність споживання та використання продуктів, які створюються в процесі виробництва;
- специфіку розподілу та обміну вироблених продуктів;
- мету виробництва та характер управлінських процесів в економіці [2].

Форми власності, визначені Конституцією України, поділяються на приватну, державну та комунальну. У деяких випадках виділяється також колективна форма власності, що включає кооперативну та акціонерну. Стаття 41 Конституції України проголошує, що «Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним».

У своєму дослідженні взаємодії власності Матвеев зазначав, що одна з привабливих рис землі – це можливість отримання земельної ренти, яка є складовою доходу. Таким чином, регулювання земельних відносин з урахуванням економічних законів суспільного виробництва має на меті створення збалансованих умов для розвитку сільськогосподарського виробництва, що є ключовим завданням для макроекономіки [3].

Диференціальна земельна рента виникає через різні характеристики земель, такі як природна родючість і близькість до ринку збуту продукції. Наприклад, господарства, які користуються родючими ґрунтами або розташовані ближче до ринку, витрачають менше праці на одиницю продукції, що дозволяє знизити витрати на виробництво в порівнянні з господарствами на менш родючих землях.

В Україні нині спостерігається підвищений вплив антропогенних чинників на навколишнє середовище, що негативно впливає на ефективність сільського господарства та екологічний стан довкілля. Земельні ресурси активно залучаються в економіку, особливо в агропромисловому комплексі (АПК).

Останні роки в земельній політиці України акцент робиться на соціально-економічні перетворення, які повинні забезпечити досягнення балансу між інтересами територій і країни загалом, задовольняючи потреби як конкретних землекористувачів, так і держави. Одним із важливих кроків є перегляд системи земельних відносин, що є основою для збалансованого використання та охорони земель, а також ефективного управління земельними ресурсами країни.

Аграрна орієнтація України вимагає вдосконалення використання земель як основного ресурсу виробництва, а також визначення еколого-економічних принципів збалансованого землекористування. За двадцять років земельної реформи площа сільськогосподарських угідь зменшилася на 8,6 млн га, а структура земельного фонду аграрного виробництва стала більш роздрібною. Сучасна ситуація у сільському господарстві характеризується зростанням незбалансованих земле-користувань, що виникають через блокування ринку приватних сільськогосподарських угідь [4].

Одна з основних проблем у використанні земель – це виснаження природної родючості ґрунтів, особливо через оренду землі, де орендарі часто не мають стимулів для довгострокового збереження родючості. Початок земельної реформи в Україні було покладено Постановою «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 року, що ініціювала зміни в земельних відносинах. Однак, проведення реформ на різних етапах не забезпечило достатнього еколого-економічного перерозподілу земель на національному та регіональному рівнях, що призвело до зниження ефективності охорони земель і зменшення здатності ґрунтів до природного відновлення.

В сучасній науковій літературі активно використовують термін «сталий розвиток», що є адаптованим запозиченням терміну «sustainable development». Концепція сталого розвитку полягає в тому, що теперішні покоління повинні використовувати природні ресурси так, щоб не обмежувати можливості майбутніх поколінь у їх використанні. З огляду на це, в англomовному середовищі з'явилися терміни як «sustainable land-use», що означають використання земельних ресурсів у відповідності з принципами сталого розвитку.

До 1999 року існувало понад 60 різних визначень «сталого розвитку», з яких основним є формулювання Міжнародної комісії з питань навколишнього середовища та розвитку, яке в 1987 році описувало сталий

розвиток як розвиток, що задовольняє поточні потреби, не обмежуючи можливостей майбутніх поколінь для задоволення їхніх потреб. Це означає, що економічний розвиток має відбуватися так, щоб мінімізувати негативний вплив на природні ресурси і навколишнє середовище.

Перехід до збалансованого сільськогосподарського виробництва має на меті забезпечення довгострокового використання агроєкосистем при зростанні їх прибутковості. Збалансоване сільське господарство передбачає не лише продуктивне використання агроєкосистем, але й відновлення їх природних функцій, тобто здатності до самовідтворення.

Проблема збалансованого розвитку землекористування та реформування земельних відносин є широко обговорюваною в економічній літературі. Однак у багатьох дослідженнях не завжди враховуються регіональні особливості, такі як різні типи та якісні характеристики ґрунтів, а також роль земельних відносин у ресурсному потенціалі сільськогосподарських виробників. Крім того, у різних регіонах можуть відрізнятися організаційно-правові форми господарювання, природно-кліматичні умови, традиції та культурний розвиток місцевого населення. У умовах ринкової економіки основною проблемою для господарюючих суб'єктів є ефективне поєднання і використання ресурсів, особливо обмежених, до яких належать земельні ресурси. Просторова обмеженість земель і зміна землекористувачів у процесі земельної реформи є двома основними чинниками, які зумовлюють потребу в детальному аналізі землекористування в сучасних умовах [5].

Отже, на основі представлених досліджень збалансованого землекористування можна зробити висновок, що концепції «стале землекористування», «раціональне землекористування» та «збалансоване землекористування» виникли на основі принципів сталого розвитку. Усі наукові дослідження в цій галузі мають на меті визначити, яким має бути землекористування в контексті принципів збалансованого розвитку.

На наш погляд, найбільш доцільно використовувати терміни «збалансований розвиток» та «збалансоване землекористування», оскільки вони точніше відображають сутність однієї з основних вимог концепції сталого розвитку – підтримання рівноваги. «Збалансований» означає такий динамічний підхід до використання земельних ресурсів, за якого потреби поточного покоління задовольняються без загрози життєзабезпеченню майбутніх поколінь.

Проблема формування збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу в Україні має міжгалузевий характер і потребує комплексного підходу до вирішення юридичних, економічних та організаційних питань. Особливо гостро ця проблема проявляється в екологічній площині, адже сільське господарство, як важлива

сфера життєдіяльності суспільства, прямо залежить від раціонального використання просторового ресурсу. Визначення напрямів господарського розвитку та ефективність землекористування значною мірою зумовлюються специфікою й станом природно-територіальних комплексів.

Рис. 1. Трансформація державного регулювання землекористування в сільському господарстві з метою збалансування

Джерело: розроблено автором

Як свідчить світова практика, вказані головні положення збалансованого землекористування реалізуються при умові дотримання законодавчих та нормативно-правових норм та стандартів, технологічних регламентів, науково-методичного забезпечення.

Організація структури земельних угідь на збалансованих засадах є ключовим елементом для забезпечення збалансованого природо-користування. На основі плану такої організації визначаються напрями використання всіх видів сільськогосподарських угідь, їх збереження та консервації [6; 2].

Забезпечення формування збалансованого землекористування має базуватись на таких принципах:

- збалансована організація та розподіл території з урахуванням властивостей земельних ресурсів та врахування екологічних, економічних і соціальних факторів розвитку регіонів;
- забезпечення умов для раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу без порушення екологічної рівноваги;
- встановлення цільових напрямів використання земель за придатністю вирощування сільськогосподарських культур відповідно до типу ґрунтів;
- розробка збалансованих систем землеробства, що базується на контурно-меліоративній організації території, оцінці ризиків виникнення деградаційних процесів, збалансуванні структури посівних площ та сівозмін, застосування раціональної системи використання добрив та засобів захисту рослин;
- організація із забезпечення рівноваги між приватними та суспільними інтересами в процесі використання земельних ресурсів.

Розділ 2. Оцінка еколого-економічного стану землекористування в аграрному секторі України

Проблематика раціонального землекористування займає ключову позицію в контексті забезпечення сталого розвитку регіонів. Необхідність збереження ресурсів зумовлена як об'єктивним скороченням їхніх запасів і погіршенням якості, так і посиленням споживання природних багатств виробничими секторами. Раціональне використання природних ресурсів виступає базовим чинником стабільного функціонування екосистем, сприяючи підтриманню динамічного балансу в довкіллі. Під таким підходом розуміють діяльність, що передбачає оптимальне використання природних ресурсів із забезпеченням їхнього відновлення в довгостроковій перспективі.

Проблематика підвищення ефективності використання сільськогосподарських земель з урахуванням їхнього екологічного стану в умовах інтенсифікації аграрного виробництва є складовою частиною загальнодержавної еколого-економічної політики. Вона спрямована на забезпечення раціонального використання, охорони та ефективного управління земельними ресурсами. У цьому контексті впровадження збалансованого землекористування передбачає створення умов для

збереження та відновлення родючості ґрунтів, посилення їх значення в аграрному секторі, впровадження науково обґрунтованих підходів до взаємодії із природними факторами, а також формування оптимальних критеріїв і методів використання земель.

Для реалізації цих цілей важливим є визначення показників ефективності землекористування та удосконалення еколого-економічного механізму його регулювання, що включає якісну оцінку, контроль та планування у межах зростаючих потреб аграрної економіки.

Природно-ресурсний потенціал території визначається сукупною здатністю природних ресурсів до участі у виробничих процесах і задоволенні споживчих потреб, що відображається в їхній соціально-економічній вартості. Потенційна продуктивність ресурсів демонструє межі їх ефективного використання, яких можна досягти вже на сучасному етапі розвитку продуктивних сил за умови оптимізації структури природокористування відповідно до специфіки регіональних природно-економічних умов [7].

Однак нині існують суттєві виклики у формуванні концепції модернізації аграрного сектору та створення ефективних і екологічно збалансованих форм господарювання. Це зумовлює необхідність проведення додаткових досліджень щодо методичних підходів до формування системи раціонального землекористування та сталого сільськогосподарського виробництва.

У результаті трансформації форм власності та господарювання спостерігається зміна розмірів і меж земельних ділянок, що ускладнює їх цілісне оброблення та здійснення заходів із їх захисту. Зокрема, масове створення фермерських господарств призвело до фрагментації земельного фонду, що негативно впливає на ефективність аграрного виробництва через надмірну парцеляцію територій.

Сучасний стан використання земельних ресурсів в Україні не відповідає вимогам сталого природокористування. Встановлено порушення екологічно доцільного співвідношення між орними землями, природними пасовищами та лісами, що знижує стійкість агроландшафтів.

Сільськогосподарські землі, будучи основним виробничим ресурсом, водночас є й об'єктом праці, за допомогою якого створюються необхідні людині продукти. Проте нинішнє нераціональне їх використання спричинило низку негативних наслідків у різних сферах життєдіяльності: соціальних – зниження якості харчової продукції, погіршення здоров'я населення, зростання міграційних процесів; економічних – падіння продуктивності земель і трудової віддачі, скорочення матеріальних ресурсів; екологічних – деградація ґрунтів, втрата родючості та зниження аграрного потенціалу.

Продуктивне використання земельних ресурсів варто розглядати як функціональну активність, адже земля є незамінним і постійним засобом виробництва, який при раціональному підході не втрачає своїх властивостей і не зношується. Економічні, технологічні, соціальні та екологічні характеристики землекористування відображають рівень розвитку земельних відносин, визначають стабільність регіонального використання земель та впливають на динаміку аграрного виробництва.

З урахуванням зростання рівня освоєння територій та зростаючого антропогенного навантаження, надзвичайно важливим є врахування екологічної результативності землекористування на регіональному рівні. Сучасні тенденції активного використання сільськогосподарських земель виявляються у підвищенні їх продуктивності, а також у розширенні площ, залучених для несільськогосподарських цілей. В такій ситуації першочергового значення набуває не лише детальна інвентаризація земельного фонду, а й оцінка ефективності їх використання.

Зростаюча актуальність цього питання зумовлена тим, що стан земельних ресурсів постійно погіршується: родючість ґрунтів знижується, зростають масштаби ерозійних процесів, виснажуються природні ресурси, що загострює екологічну кризу. У зв'язку з цим питання раціонального землекористування набуває ключової ваги і вимагає комплексного дослідження з урахуванням екологічного, економічного, соціального та правового аспектів. Таке багатовимірне дослідження є необхідною умовою для уникнення спрощеного та однобічного підходу до вирішення проблеми.

Під час аналізу технічних, технологічних і екологічних компонентів землекористування важливо враховувати біологічні особливості та природні закономірності, що дозволяє сформувати науково обґрунтовану систему ведення сільського господарства. Основна мета сучасної політики у сфері землекористування полягає в підвищенні родючості ґрунтів шляхом впровадження ґрунтозахисних та протиерозійних технологій [8].

Особливе значення останнім часом набуває біологічне землеробство, яке базується на відмові від застосування хімічних добрив і пестицидів. Родючість ґрунту в таких системах підтримується за рахунок використання органічних добрив, торфу, рослинних решток – тобто, ресурсів, які продукуються в межах самого господарства. У цьому контексті важливу роль відіграють біологічні методи захисту рослин та екологічно доцільні способи обробітку ґрунту. Головна ціль такої системи – виробництво безпечної, екологічно чистої продукції.

Економічний аспект землекористування визначається як ефективність отримання сільськогосподарської продукції, що оцінюється в натуральному або вартісному вираженні у співвідношенні з витратами на

її виробництво. Зважаючи на обмеженість і повільне відновлення земельних ресурсів, розрахунки ефективності мають свою специфіку. Землекористування вважається збалансованим тоді, коли поряд зі зростанням урожайності та зниженням виробничих витрат відбувається також збереження або покращення стану ґрунтів та природного середовища.

Поняття еколого-економічної ефективності охоплює не лише обсяг продукції, але й рівень збереження та відновлення родючості ґрунту, що досягається, зокрема, шляхом впровадження біологічного землеробства з метою підвищення економічної стійкості регіонів.

Державне регулювання в сфері землекористування відображає політичну складову земельних відносин. Від ефективності використання земель залежать умови життя сільського населення, а від збереження ресурсів – добробут майбутніх поколінь. Це надає земельним відносинам чітко вираженого соціального характеру.

Визначено ключові рівні організації збалансованого землекористування на рівні сільськогосподарських підприємств, зокрема:

- присадибний – об'єднання дрібних господарств;
- господарський – поєднання середніх підприємств;
- міжгосподарський – кооперативні формати господарювання;
- міжсільський – об'єднання на територіальному рівні.

Попри реалізацію земельної реформи, в аграрному секторі досі не сформовано сталу систему збалансованого землекористування. Значна частина меліоративних систем вийшла з експлуатації, хоча відповідні території досі класифікуються як зрошувані або осушені. Чимало угідь втратили продуктивність через засолення, заболочення тощо. Очікуваним результатом земельної реформи мало стати не лише оновлення структури землекористування, але й скорочення обробітку деградованих та низькопродуктивних земель.

З метою збереження земельного фонду виникає потреба у впровадженні науково-обґрунтованої системи заходів сталого землекористування. Хоча загальна концепція охорони земель залишається єдиною для різних категорій земель, її кінцева мета – збереження потенціалу земельних ресурсів.

Відповідно до статті 164 Земельного кодексу України, система раціонального землекористування включає широкий спектр заходів, що можуть включати безліч підходів до охорони земель. Аналогічно, стаття 22 передбачає систему заходів, яка має ще вищий ступінь узагальнення [9].

Проаналізувавши норми Земельного кодексу України та Закону України «Про охорону земель», можна виділити такі основні групи заходів:

- моніторинг стану земельних ресурсів;

- агроекологічне та еколого-економічне районування;
- впровадження протиерозійних заходів;
- консервація деградованих угідь;
- зменшення рівня розораності;
- створення екологічної мережі;
- збереження естетичного та екологічного значення ландшафтів;
- рекультивація порушених територій;
- захист сільськогосподарських та лісових земель від неправомірного вилучення;
- розробка стандартів і норм використання земель [7; 9].

Ці заходи виступають ефективним інструментарієм для досягнення цілей сталого розвитку у сфері землекористування.

Ефективне використання земель має стати ключовим елементом агроекосистеми з акцентом на екологічні, соціальні та економічні аспекти, а також бути основою для збереження навколишнього середовища та здоров'я населення. Рациональне використання земельних ресурсів задля досягнення економічного зростання та екологічного добробуту значною мірою залежить від ефективного державного регулювання земельних відносин.

Еколого-економічні виклики аграрної галузі подібні до проблем інших регіонів і полягають у занепаді реального сектора економіки, скороченні аграрного виробництва, зростанні фінансових труднощів у сільському господарстві, зменшенні оброблюваних площ та подальшій деградації земель.

Для підвищення ефективності землекористування слід реалізувати низку важливих заходів, зокрема:

- спрямувати науковий потенціал аграрної галузі на розробку енерго- та ресурсозберігаючих технологій, які зменшують потребу в нових земельних площах;
- забезпечити належне формулювання завдань, що сприятиме залученню господарських суб'єктів і громадян до екологічно вмотивованого використання земель, як основи сталого розвитку аграрної економіки;
- враховувати демографічні фактори в контексті розвитку сільського господарства;
- створити необхідні правові, організаційні, соціально-економічні та екологічні передумови для переходу до сталого розвитку.

Формування сталого землекористування передбачає розширення земель природоохоронного призначення, створення нових об'єктів заповідного фонду – заказників, національних парків, тощо. Обмеження щодо вилучення сільськогосподарських земель, особливо у межиріччях та степових зонах, розглядаються як засіб збереження стратегічно

важливих територій із чистими водними ресурсами та низьким рівнем захворюваності населення. Екологізація земельного законодавства – важлива передумова створення такого механізму.

Основою сталого землекористування повинен стати принцип використання лише освоєних або порушених територій із наявною інфраструктурою, трудовими ресурсами та житловим фондом. Такий підхід дозволяє впровадити екологічно регламентовані технології господарювання.

Ключовим принципом цього механізму є отримання максимальної врожайності з одиниці площі, що забезпечується використанням сучасних сортів культур, порід худоби, раціональним застосуванням добрив і засобів захисту рослин, впровадженням оптимальних систем землеробства. Кожна земельна ділянка повинна мати індивідуальний режим використання відповідно до її екологічного стану, характеру навколишньої місцевості та регіональних умов.

Правовою основою сталого землекористування є гармонізація земельного та екологічного законодавства, що дозволяє забезпечити ефективне управління землекористуванням.

Більшість проблем у сфері сталого землекористування пов'язані з недосконалістю еколого-економічних відносин, нехтуванням екосистемним підходом, екстенсивною моделлю ведення господарства, неефективною системою земельного моніторингу, відсутністю методичного забезпечення процесів екологізації земельних відносин [10].

Під час переходу до збалансованої системи землекористування в межах аграрної реформи необхідно зосередитися на:

- відновленні родючості ґрунтів;
- впровадженні системи заохочення ефективного землекористування;
- підвищенні ролі земельних ресурсів у вирішенні соціально-економічних питань;
- врахуванні традиційних форм землекористування;
- встановленні екологічних меж використання земель, адаптованих до конкретного власника;
- розробці структури переходу до збалансованого землекористування;
- забезпеченні прозорості обігу земель та доступу до публічної кадастрової інформації.

Перехід сільськогосподарських підприємств до нових форм господарювання має супроводжуватися змінами в механізмах управління землекористуванням.

У цьому контексті еколого-економічний механізм управління землекористуванням слід розглядати як системну сукупність взаємопов'язаних елементів, які функціонують в єдиному середовищі та

взаємодіють із природними факторами. До його основних складових належать: землеустрій, землевпорядкування, проектування сівозмін, ведення земельного кадастру, державний контроль та моніторинг, стандартизація й нормування, екологічний аудит, а також фінансове забезпечення. Важливою умовою ефективного функціонування цього механізму є інтеграція сучасних цифрових технологій, зокрема геоінформаційних систем, що дозволяють підвищити точність оцінювання земель, оперативність прийняття управлінських рішень і прозорість землекористування.

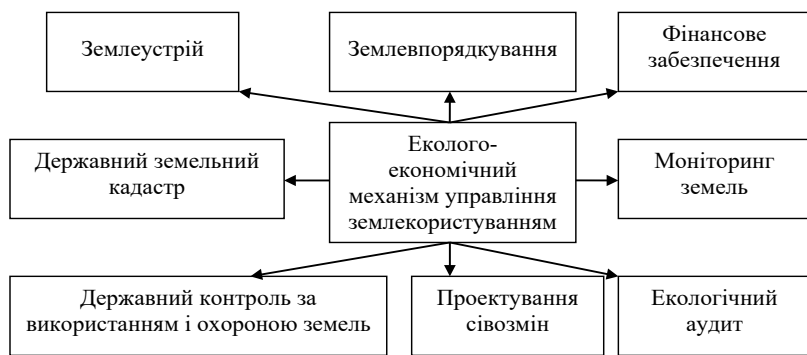

Рис. 2. Складові еколого-економічного механізму управління землекористуванням в сільському господарстві

Джерело: розроблено автором на основі даних [11; 9]

Земельне законодавство – це сукупність нормативно-правових актів, які регулюють земельні відносин з метою забезпечення громадян та юридичних осіб прав на землю, збалансоване використання та охорону.

Розділ 3. Напрями вдосконалення еколого-економічного механізму землекористування в контексті євроінтеграційних змін

Оскільки екологічна складова землевпорядкування на еколого-ландшафтній основі реалізується, перш за все, у виведенні із інтенсивного сільськогосподарського обігу тієї частини орних земель, які є несприятливими для вирощування основних районаних сільськогосподарських культур за екологічними та ландшафтними умовами, при його проведенні застосовується класифікаційний підхід, за якого наявний земельний фонд диференціюється за своєю придатністю для того чи іншого використання.

Визначено, що державну політику у галузі сільськогосподарського землекористування слід будувати на основі еколого-економічного механізму, який гармонійно поєднує у собі систему ефективного використання земельних ділянок для задоволення потреб суспільства, як у продуктах харчування так і у збереженні землі, як природного ресурсу, а отже й підвищення екологічного стану довкілля. Зазначена методологічна основа формування еколого-економічного механізму управління землекористуванням, гармонійне поєднання його складових (землеустрій, землепорядкування, проектування сівозмін, державний земельний кадастр, державний контроль за використанням і охороною земель, моніторинг земельних ресурсів, стандартизація і нормування охорони земель та відтворення родючості ґрунтів, екологічний аудит землекористування, фінансове забезпечення) на основі емерджентного зв'язку дозволить створити міцну базу для розвитку ефективного землекористування в Україні.

Проведені дослідження дають основу для створення моделі збалансованого сільськогосподарського землекористування (рис. 3).

Модель збалансування сільськогосподарського землекористування передбачає організаційно-господарські, техніко-технологічні, екологічні та соціально-економічні напрями, що обираються залежно від ступеня збалансованості землекористування суб'єктами господарювання та причин, які зумовлюють дисбаланс.

Основними компонентами моделі системи збалансованого сільськогосподарського землекористування є системний підхід, який відіграє головну роль у комплексному управлінні земельними ресурсами. Повна інтеграція екологічних, економічних та соціальних аспектів використання земельних ресурсів є головною основою побудови системи збалансованого землекористування. Головною задачею є покращення системи управління земельними ресурсами в сільському господарстві. Важливим питанням є досягнення збалансованого землекористування. Рівень збалансованості сільсько-господарського землекористування буде проводитися на основі визначення коефіцієнта рівня збалансованості сільськогосподарського землекористування. За даним коефіцієнтом буде визначено чи є землекористування збалансованим чи ні. При визначенні рівня збалансованості землекористування, як незбалансованого будуть визначатися напрями та шляхи вирішення організації збалансованого землекористування та вжиття необхідних заходів для досягнення збалансованості.

Кожний з перелічених напрямів охоплює комплекс заходів, спрямованих або на підтримання або відновлення збалансованості землекористування. Вибір тих чи інших заходів у їх логічному взаємозв'язку здійснюється залежно від рівня збалансованості землекористування з метою його підвищення. Основним принципом

побудови системи збалансованого сільськогосподарського землекористування є інтеграція екологічних, економічних та соціальних аспектів використання земельних ресурсів, що в свою чергу є основою побудови системи збалансованого землекористування.

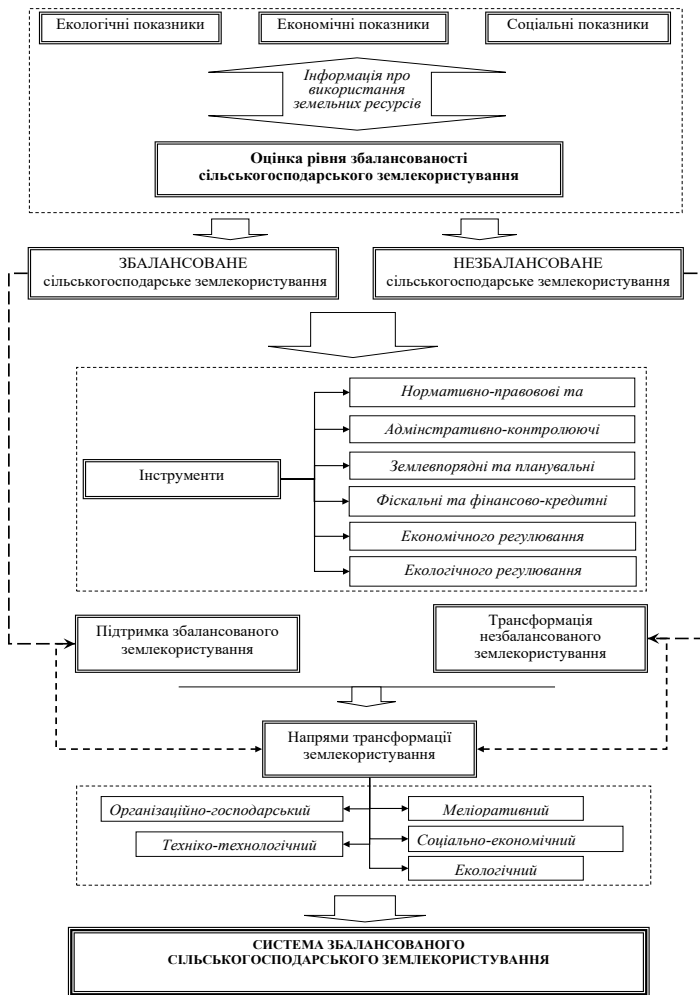

Рис. 3. Модель системи збалансованого сільськогосподарського землекористування

Джерело: авторська розробка

Система збалансованого сільськогосподарського землекористування формується за допомогою конкретних інструментів, що формують систему збалансованого використання і відтворення земельних ресурсів. Одним з найважливіших завдань сучасного етапу розвитку земельних відносин в Україні є законодавчо нормативне забезпечення та повноцінне формування системи управління земельних ресурсів раціонального використання та охорони земельних ресурсів.

В сучасних умовах в Україні найбільш поширеними є агрохолдинги. Метою створення агрохолдингів є отримання прибутку та його максимізація. При цьому, соціальний ефект стає дещо знівельованим [12].

Система аграрного виробництва в Україні нині є результатом пристосування сільськогосподарської галузі до реальних умов функціонування квазіринкової економіки України у ході несистемних реформ.

Сучасна аграрна економіка в умовах ринку, зазнавши впливу поширеної корупції та переважання прагнення до «швидкого прибутку», сформувала в Україні своєрідну модель аграрного сектору. Її характерною рисою є наявність чіткої дуальної структури, яка проявляється у розподілі виробників на два основні сектори: корпоративний (великі агрохолдинги, що функціонують як вертикально інтегровані товарні об'єднання) та індивідуальний (дрібні виробники – фермерські господарства та особисті селянські господарства).

Сьогодні поява агрохолдингів зумовлена об'єктивними економічними чинниками і не є унікальною особливістю лише української економіки. Подібні структури функціонують і в ряді інших постсоціалістичних країн Східної Європи, а також у державах, що утворилися після розпаду Радянського Союзу. В Україні агрохолдинги стали характерним явищем постреформеного розвитку аграрного сектору. Основною метою їхньої діяльності в умовах ринкової економіки, як і причиною їх виникнення, є прагнення власників до збільшення капіталу в довготривалій перспективі.

Порівнюючи діяльність агрохолдингів з фермерськими господарствами та господарствами населення слід відмітити, що ці форми мають абсолютно різну мету створення й діяльності, а також правові основи функціонування. Ще однією відмінністю у створенні цих агрооб'єднань є розмір та організаційно-правова форма суб'єктів господарювання.

У 2022 р. посівні площі в агрохолдингах залишилися майже на рівні попереднього року 2,21 проти 2,22 млн га. Валове виробництво складало 5,0 млн т (+17% до 2021р.) або 22,4% від загального виробництва в Україні. Середня урожайність пшениці в холдингах становила 41,8 ц/га. Порівняно з 2021 р. урожайність збільшилася на 18,1% [12].

Що не скажеш про обсяги валового виробництва в фермерській господарствах та господарствах населення.

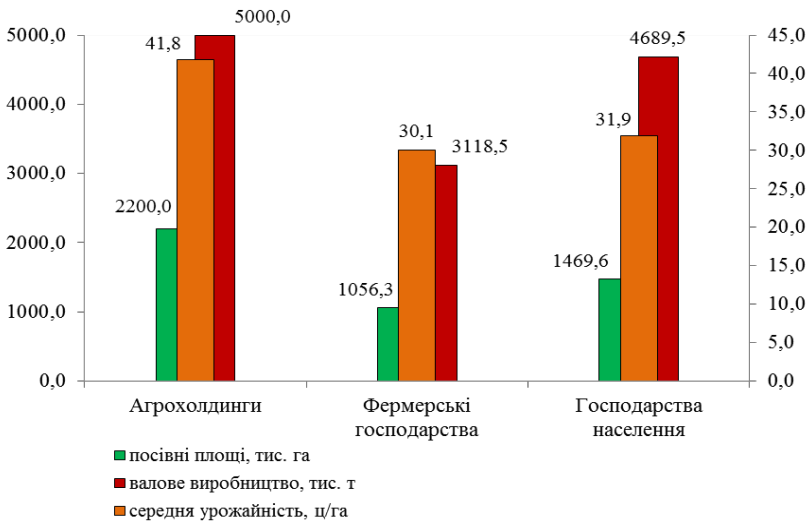

Рис. 4. Показники сільськогосподарської діяльності різних форм господарювання

Джерело: побудовано автором на основі даних [9; 12]

В Україні діяльність сучасних агрохолдингів націлена, в першу чергу, на виробництво зернових та олійних культур, виробництво сировини для власної переробної промисловості (цукрові буряки, молоко, м'ясо великої рогатої худоби, свиней, птиці тощо). Аналізуючи виробничі напрями діяльності агрохолдингів, можна констатувати, що в більшості вони спеціалізуються на виробництві зернових олійних культур в рослинництві, тваринництво представлено в основному птахівництвом. Ключовою спеціалізацією державних агрохолдингів є рослинництво. Так, питома вага вартості продукції рослинництва у виручці від реалізації становить більше 80%, що характеризується високим рівнем її рентабельності. Наприклад, рентабельність виробництва насіння соняшнику в сільськогосподарських холдингах – 60-70%, цукрових буряків – 30-40%, ріпаку – 25-30%, зернових культур – 10-15% [12; 13].

Розвиток агрохолдингів в аграрній сфері України є об'єктивним процесом та має певне підґрунтя та передумови. Основними перевагами формування даного виду виробництва та виникнення таких економічних взаємовідносин є можливість концентрації капіталу, зниження

собівартості продукції, зміцнення позицій на ринку, цінова стабільність, можливість швидкої модернізації матеріально-технічної бази та інноваційного розвитку, кращого кредитного сервісу.

Найбільші за розмірами агрохолдинги розміщуються на землекористуваннях регіонів найпривабливіших для ведення сільського господарства. Ситуація із вирішенням земельного питання в Україні наразі сприяє розвитку агрохолдингів, а, з іншого боку, вони, поєднуючи свою економічну потужність із відповідною політичною владою, формують напрями і стан вирішення земельного питання відповідно до своїх інтересів [12; 13].

На господарську діяльність не тільки нових агроформувань, а й фермерських та особистих господарств впливають нерозв'язані еколого-економічні проблеми, які виникають у процесі господарської діяльності [14] це відсутність паритету цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, що використовується в аграрному виробництві.

Господарська діяльність більшості новостворених агроформувань базується на вирощуванні зернових культур, адже на даний вид продукції є попит на ринку. За даної ситуації, має місце виникнення такого явища, за якого активне використання орендованих земель призводить до зниження поголів'я худоби та занепаду такої галузі аграрного виробництва, як тваринництво. Варто відмітити, що ці явища спричиняють скорочення робочих місць та поповнили число безробітних на селі [15].

Таким чином, спостерігається негативний вплив на структуру посівних площ, що пояснюється їх насиченням зерновими культурами до 65-70% та відповідно зменшенням площ кормових культур, які позитивно впливають на родючість земель сільськогосподарського призначення.

Зменшення внесення органічних добрив у ґрунт зумовлено занепадом галузі тваринництва в суспільному секторі аграрного виробництва.

Економічну ефективність використання земель сільськогосподарського призначення можна визначити на основі таких показників, як урожайність сільськогосподарських культур, виробництво валової продукції в порівнянних цінах, товарної продукції в поточних цінах реалізації; валового доходу і прибутку в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь.

Таким чином, для ефективного вирішення соціально-економічних завдань у розвитку аграрного сектору необхідно зупинити скорочення площ продуктивних сільськогосподарських угідь, підвищити рівень їх інтенсивного використання, а також забезпечити умови для сталого функціонування всіх напрямів сільського господарства з метою гарантування продовольчої безпеки.

Нині актуальні еколого-економічні виклики, які постають перед Україною, зокрема її регіонами, істотно гальмують подальший економічний розвиток держави. Однією з головних причин виникнення значної кількості проблем у сфері сільськогосподарського землекористування є перехід до ринкової моделі земельних відносин без наявності дієвих механізмів їх регулювання.

У контексті ринкової економіки України ключовим еколого-економічним пріоритетом у сфері природокористування має стати раціональне використання та охорона земельних ресурсів шляхом досягнення збалансованої взаємодії між природними процесами та антропогенним впливом на екосистеми.

Висновки

Для ефективного розвитку аграрного сектору України в умовах євроінтеграції необхідно забезпечити гармонійне поєднання екологічних та економічних аспектів землекористування. Раціональне землекористування, яке базується на принципах сталого розвитку, дозволяє зберігати природні ресурси, підвищувати родючість ґрунтів, зменшувати забруднення навколишнього середовища та забезпечувати ефективність аграрного виробництва.

Процес євроінтеграції зумовлює необхідність адаптації національної системи землекористування до європейських стандартів, що включають збереження біорізноманіття, охорону водних і земельних ресурсів, зменшення викидів парникових газів та перехід до енергоефективних і екологічно чистих технологій. Впровадження таких змін вимагає модернізації аграрної інфраструктури, запровадження нових методів землеробства та інвестицій у розвиток зеленої економіки.

Економічний аспект також є важливим у цьому процесі, оскільки раціональне використання природних ресурсів дозволяє знижувати витрати на обробку землі, підвищувати продуктивність сільськогосподарських культур та зменшувати залежність від імпортних ресурсів. Розвиток екологічно чистого виробництва сприятиме збільшенню конкурентоспроможності аграрної продукції на європейських та міжнародних ринках.

Проте для успішної реалізації еколого-економічних змін необхідно подолати низку викликів, таких як відсутність достатньої підтримки з боку держави, низький рівень екологічної освіти серед аграріїв та фермерів, а також проблеми з фінансуванням інноваційних і сталих проєктів у малих і середніх господарствах. Тому необхідно впроваджувати політики, які підтримуватимуть перехід до сталого землекористування, зокрема через державні субсидії, гранти на

екологічно чисті проекти та розвиток механізмів фінансування зеленої економіки.

У результаті, еколого-економічне забезпечення раціонального землекористування в умовах євроінтеграційних змін аграрного сектору може стати важливим фактором не тільки для сталого розвитку аграрної галузі, а й для підвищення життєвого рівня населення, збереження природних ресурсів та інтеграції України до європейської спільноти з високими стандартами сталого розвитку.

Список використаних джерел:

1. Бордюжа А.С. Еколого-економічні показники оцінювання стану сільськогосподарського землекористування. *Агросвіт*. 2014. № 11. С. 48–53.
2. Добряк Д.С., Будзак В.М., Ефективність екологобезпечного землекористування в Україні в ринкових умовах. *Економіка України*. 2013. № 7(620). С. 83–94.
3. Матвєєв П.М. Оцінка впливів економіко-екологічних факторів на раціональну систему землеволодіння і землекористування в сільськогосподарських підприємствах Харківської області. *Молодий вчений*. 2013. № 11. С. 389–392.
4. Шкуратов О.І. Оцінка земель в процесі екологічно орієнтованого сільськогосподарського виробництва. *Агросвіт*. 2013. № 24. С. 13–17.
5. Шкуратов О.І. Сутність органічного сільського господарства: концептуальний підхід. Збалансоване природокористування. 2013. № 4. С. 68–71.
6. Грановська Л. Теоретико-методологічні аспекти управління регіональною еколого-економічною системою. *Збалансоване природокористування*. 2015. № 4. С. 31–37.
7. Третяк Н.А. Підходи до оцінки ефективності управління земельними ресурсами та землекористуванням. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2013. № 1–2. С. 136–146.
8. Паляничко Н.І. Фінансово-економічне забезпечення збалансованого використання земельних ресурсів України. Київ: Аграрна наука, 2017. С. 240.
9. Мішенін Є. В., Зіновчук Н. В., Височанська М. Я., Боцула О. І. Еколого-економічна стійкість і збереження природних ресурсів у контексті сільських територій. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2023. Том 8. № 4. С. 305–312.
10. Бондаренко В.М., Бондаренко О.В. Ефективне використання сільськогосподарських земель як фактор забезпечення сталого розвитку сільських територій. *Агросвіт*. 2020. № 13–14. С. 12–17.
11. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України № 722/2019 від 30.09.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.
12. Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Булава О.Г. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року. Київ : ННЦ ІАЕ, 2020. 60 с. URL: https://issuu.com/nnc_iae/docs/2020_14_str_nap_sta_roz.

13. Залізко В.Д. Агробезпека сільських територій в умовах глобалізації: стан, сутність поняття та можливі негативні соціально-економічні наслідки. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2014. Випуск 5 (60). С. 174–178.

14. Дудзяк О.А. Значення екології для розвитку сільських територій. *Агросвіт*. 2019. № 6. С. 55–58.

15. Крохтяк О.В., Ольхович С.Я., Гриник О.І., Головіна О.Л. Комплексна економічна оцінка функцій земель для ведення органічного виробництва. *Агроекологічний журнал. Економіка*. 2020. № 4. С. 153–162.

References:

1. Bordyuzha A. S. (2014). Ekologo-ekonomichni pokaznyky otsiniuvannya stanu sil'skohospodars'koho zemlekorystuvannya [Ecological and economic indicators for assessing the state of agricultural land use]. *Agrosvit*, no. 11, pp. 48–53 [in Ukrainian].

2. Dobryak D. S., Budzyak V. M. (2013). Efektyvnist ekolohobezpechnogo zemlekorystuvannya v Ukraїni v rynkovykh umovakh [Effectiveness of Ecologically Safe Land Use in Ukraine under Market Conditions]. *Ekonomika Ukraїny*, no. 7(620), pp. 83–94. [in Ukrainian].

3. Matviyiev P. M. (2013). Otsinka vplyviv ekonomiko-ekolohichnykh faktoriv na ratsionalnu systemu zemlevolodin i zemlekorystuvannya v sil'skohospodarskykh pidpryemstvakh Kharkivskoi oblasti [Assessment of the Impacts of Economic and Ecological Factors on the Rational System of Land Ownership and Land Use in Agricultural Enterprises of Kharkiv Region]. *Molodyi vchenyi*, no. 11, pp. 389–392 [in Ukrainian].

4. Shkuratov O.I. (2013). Otsinka zemel v protsesi ekolohichno oriientovanoho sil'skohospodarskoho vyrobnytstva [Land valuation in the process of ecologically oriented agricultural production]. *Ahrosvit*, no. 24, pp. 13–17 [in Ukrainian].

5. Shkuratov O.I. (2013). Sutnist orhanichnogo sil'skoho hospodarstva: kontseptualnyi pidkhid [The essence of organic agriculture: a conceptual approach]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannya*, no. 4, pp. 68–71. [in Ukrainian].

6. Hranovska L. (2015). Teoretyko-metodolohichni aspekty upravlinnia rehionalnoi ekoloho-ekonomichnoi systemoiu [Theoretical and methodological aspects of regional ecological and economic system management]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannya*, no. 4, pp. 31–37. [in Ukrainian].

7. Tretyak N. A. (2013). Pidhody do otsinky efektyvnosti upravlinnya zemel'nymy resursamy ta zemlekorystuvanniam [Approaches to Assessing the Effectiveness of Land Resource Management and Land Use]. *Zemleustrii, kadastr i monitorynh zemel*, no. 1–2, pp. 136–146 [in Ukrainian].

8. Palyanychko N. I. (2017). Finansovo-ekonomichne zabezpechennia zbalansovanoho vykorystannia zemelnykh resursiv Ukraїny [Financial and Economic Provision for the Balanced Use of Land Resources in Ukraine]. Kyiv: Ahrarna nauka, p. 240 [in Ukrainian].

9. Mishenin Y., Zinovchuk N., Vysochanska M., Botsula O. (2023) Ekoloho-ekonomichna stiikist i zberezhennia pryrodnykh resursiv u konteksti sil'skykh

terytorij [Environmental and economic sustainability and conservation of natural resources in the context of rural territories]. *Ukrayinskyi zhurnal prykladnoyi ekonomiky ta tekhniky*, vol. 8, no. 4, pp. 305–312. [in Ukrainian].

10. Bondarenko V.M., Bondarenko O.V. (2020) Efektyvne vykorystannia silskohospodarskykh zemel yak faktor zabezpechennia staloho rozvytku silskykh terytorii [Effective use of agricultural land as a factor in ensuring the sustainable development of rural areas]. *Ahrosvit*, no. 13-14, pp. 12–17. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306&6792.2020.13-14.12>.

11. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku [About the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030]. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 722/2019 vid 30.09.2019 r. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.

12. Lupenko, Yu.O., Malik, M.J., Bulava, O.H. (2020) Stratehichni napriamy staloho rozvytku sil's'kykh terytorij na period do 2030 roku. [Strategic directions of sustainable development of rural areas until 2030]. NNTs IAE. Kyiv, p. 60. Available at: https://issuu.com/nnc_iae/docs/2020_14_str_nap_sta_roz.

13. Zalizko V.D. (2014). Ahrobezpeka silskykh terytorii v umovakh hlobalizatsii: stan, sutnist poniattia ta mozhyvi nehatyvni sotsialno-ekonomichni naslidky [Agricultural security of rural areas in the conditions of globalization: state, essence of the concept and possible negative socio-economic consequences]. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriya «Ekonomika i menedzhment»*, vol. 5 (60), pp. 174–178. Available at: http://visnyk.snau.edu.ua/sample/files/snau_2014_5_60_ekonom/JRN/40.pdf

14. Dudziak O.A. (2019). Znachennia ekolohii dlia rozvytku silskykh terytorii [The importance of ecology for the development of rural areas]. *Ahrosvit*, no. 6, pp. 55–58. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2019.6.55>

15. Krokhtyak O. V., Olkhovych S. Ya., Hrynyk O. I., Holovina O. L. (2020). Kompleksna ekonomichna otsinka funkt sii zemel' dlya vedennya orhanichnoho vyrobnytstva. [Comprehensive Economic Assessment of Land Functions for Organic Production]. *Aghroekolohichniy zhurnal. Ekonomika*, no. 4, pp. 153–162. [in Ukrainian].